

блемы философии права). М., 2000. 7. Сырых В.М. Логические основания общей теории права: В 2х томах. Т. 1: Элементный состав. М., 2000. 8. Гусинский Э.Н., Турчанинова Ю.Н. Введение в философию образования. М., 2000. 9. Бачинин В.А., Салников В.П. Философия права. Краткий словарь. (Серия «Мир культуры, истории и философии») СПб, 2000. 10. Башляр Г. Новый рационализм: Пер. с фр. / Предисл. и общ. ред. А.Ф.Зотова. М., 1987. 11. Кистяковский Б.А. Философия и социология права / Сост., примеч., указ. В.В.Сапова. СПб., 1999. 12. Кант И. Критика чистого разума / Пер. з нім. та примітки І.Бурковського. К., 2000.

Надійшла до редколегії 03.04.02

В.П. Ємельянов

ТЕРОРИЗМ, ЗЛОЧИНИ ТЕРОРИСТИЧНОЇ СПРЯМОВАНOSTІ, ЗЛОЧИНИ З ОЗНАКАМИ ТЕРОРИЗУВАННЯ: ПОНЯТТЯ І СПІВВІДНОШЕННЯ

Створення уніфікованого понятійного апарата в антитерористичному законодавстві є нагальною потребою законотворчої діяльності і правозастосовчої практики, спрямованих на боротьбу з терористичними проявами.

Зокрема, аналіз кримінального законодавства, прийнятого в державах, що утворилися на пострадянському просторі, показує, що склади тероризму, які містяться у кримінальних кодексах, істотно різняться за своїми ознаками, а часом і взагалі непорівнянні. Так, у Кримінальному законі Латвії при відсутності складу диверсії частина 1 статті 88 (тероризм) сформульована таким чином, що практично ті ж ознаки характеризують склад диверсії в Кримінальних кодексах України (ст.113), Росії (ст.281), Беларусі (ст.360), Туркменістану (ст.173), Узбекистану (ст.161). У той же час, відповідно до ч.1 ст.155 КК Республіки Узбекистан, що передбачає відповідальність за тероризм, під це поняття поряд із багатьма іншими діяннями підпадають і напади на осіб і заклади, що користуються міжнародним захистом, тоді як у КК України (ст.444), КК РФ (ст.360), КК РБ (ст.125), КК Туркменістану (ст.170) ці діяння передбачені в самостійному порядку окремо від складів тероризму. Звертає на себе увагу і та обставина, що ті самі діяння в ст.205 КК РФ і ст.ст.289, 290 КК РБ називаються тероризмом, а в ст.258 КК України – терористичним актом. Крім того, якщо у кримінальному законодавстві Росії і Беларусі існують склади, що передбачають відповідальність окремо за тероризм і терористичний акт, то відповідно до ч.2 ст.88 Кримінального закону Латвії і ч.2 ст.155 КК Узбекистану поняттям «тероризм» охоплюються і ті діяння, що у Росії і Беларусі розцінюються як терористичний акт.

З іншого боку, і в національних законодавствах аналізовані поняття нерідко вживаються далеко не однозначно. Так, у КК Республіки Беларусь за тероризм (ст.ст.289, 290) і терористичний акт (ст.ст.124, 359) у роздільному порядку передбачена відповідальність лише для випадків учинення цих діянь на території даної держави, тоді як у випадку вчинення тих же дій на території іноземної держави кваліфікація їх буде здійснюватися за ст.126 КК РБ, що передбачає відповідальність за міжнародний тероризм і не встановлює розходжень між власне тероризмом і терористичним актом.

Така ж ситуація в Україні та Російській Федерації.

Якщо в Комплексній цільовій програмі боротьби зі злочинністю на 1996–2000 роки, затвердженій Указом Президента України від 17 вересня 1996 р. № 837/96, говорилося про необхідність боротьби з «злочинами терористичної спрямованості», то в Комплексній програмі профілактики злочинності на 2001–2005 роки, затвердженій Указом Президента України від 25 грудня 2000 р. № 1376/2000, поставлене завдання розробити проекти законів про посилення боротьби з «терористичними актами».

Якщо у КК РФ передбачена кримінальна відповідальність окремо за тероризм (ст.205) і терористичний акт (ст.277), а у Федеральному законі «Про боротьбу з тероризмом» від 25 липня 1998 р. № 130/ФЗ у роздільному порядку мова йде про тероризм і злочини терористичної спрямованості, то в інших найважливіших документах ці категорії рекомендуються як взаємозамінні слова-синоніми. Зокрема, в Указі Президента Російської Федерації від 22 січня 2001 р. №61 «Про заходи для боротьби з тероризмом на території Північно-Кавказького регіону Російської Федерації» не різняться такі категорії, як «тероризм» і «терористичні акції», а у Федеральному законі «Про органи Федеральної служби безпеки» від 3 квітня 1995 р. № 40/ФЗ ст.10 говорить, що органи ФСБ здійснюють оперативно-пошукові заходи щодо виявлення, припинення і розкриття «терористичної діяльності», тоді як пункт «д» ст.12 ставить за обов'язок органам ФСБ виявляти, попереджати і припиняти «акти тероризму».

Існуюча термінологічна плутанина значною мірою ускладнює ефективну антитерористичну діяльність, тому необхідні зусилля вчених і практиків по виробленню однакового підходу до вживання відповідних понять і уніфікації антитерористичного законодавства.

Загострюючи увагу на необхідності вироблення загального поняття того чи іншого явища, В.М. Кудрявцев цілком вірно зазначає, що «воно містить не випадковий набір ознак, а виділяє такі з них, які розкривають сутність явища, надають можливість розкрити об'єктивну закономірність реальної дійсності, що криється за цим явищем» [1, с.36].

Аналіз наукової літератури, міжнародних документів і кримінального законодавства деяких країн дозволяє зробити висновок, що дати визначення тероризму шляхом перерахування певних діянь, у яких він виражається, або шляхом перерахування альтернативних ознак загального характеру не вбачається за можливе. Це можливо лише в результаті вироблення системи взаємозалежних ознак, що визначають основні сутнісні характеристики даного діяння і дозволяють відмежувати його від суміжних діянь. Такими взаємозалежними ознаками тероризму є: 1) вчинення загальнонебезпечних (саме загальнонебезпечних, а не будь-яких суспільно небезпечних) діянь або погрози такими, що породжує загальну небезпеку; 2) публічний характер виконання з претензією на широкий розголос; 3) навмисне створення обстановки страху, напруженості на соціальному рівні, спрямоване на залучення населення або якоїсь його частини; 4) застосування загальнонебезпечного насильства у відношенні одних осіб (безневинних жертв) або майна з метою спонукання до певної поведінки інших осіб [2, с.177].

З урахуванням зазначених ознак вбачається за необхідне сформулювати поняття тероризму у відповідній статті КК таким чином: тероризм, тобто вчинення або погроза учинення вибуху, підпалу або інших загально-небезпечних діянь, що можуть спричинити загибель людей або інші тяжкі наслідки і спрямовані на залякування населення з метою спонукання держави, міжнародної організації, фізичної або юридичної особи або групи осіб до вчинення або відмови від учинення якоїсь дії.

Акт тероризму – це вчинення в реальній дійсності конкретного діяння, що підпадає під ознаки складу тероризму. Тероризм (акт тероризму) слід розглядати як складову частину в системі злочинів терористичної спрямованості. До категорії цих злочинів належать тероризм (терористичний акт) та інші злочини (захоплення заручників, викрадення людини, захоплення будинків, споруджень, водного або повітряного судна, залізничного рухливого складу тощо), якщо ці діяння відбуваються публічно і спрямовані на залякування населення з метою надання впливу на прийняття якогось рішення або відмови від нього. Вчинення в реальній дійсності будь-якого суспільно небезпечного діяння, що підпадає під вищевказані ознаки злочинів терористичної спрямованості, слід позначити категорією «терористична акція», яка за своїм змістом охоплює й акт тероризму, і терористичний акт, і будь-який інший злочин терористичної спрямованості. Саме ця категорія злочинів повинна бути об'єктом уваги тих органів і підрозділів, діяльність яких безпосередньо спрямована на боротьбу з тероризмом та іншими злочинами терористичної спрямованості. Таким чином, злочини терористичної спрямованості – це суспільно небезпечні діяння, спрямовані на залякування населення з метою спонукання держави, міжнародної організації, фізичної або юридичної особи або групи осіб до вчинення або відмови від учинення якоїсь дії.

Злочини терористичної спрямованості, у свою чергу, є складовою частиною більш широкої категорії – злочинів з ознаками (елементами) тероризування, суть яких полягає у спонуканні до вчинення яких-небудь дій або відмові від них шляхом залякування.

У кримінальному законодавстві деяких держав термін «тероризування» має місце серед ознак складу, що передбачає відповідальність за тероризування в місцях позбавлення волі засуджених, які стали на шлях виправлення (ст.392 КК України, ст.410 КК РБ, ст.220 КК Узбекистану). В диспозиціях статей відсутні будь-які відмітні ознаки цього поняття, а «розшифрування» його дається, наприклад, у п.4 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 березня 1993 року №2 «Про судову практику у справах про злочини, пов'язані з порушенням режиму відбування покарання в місцях позбавлення волі», де говориться, що під тероризуванням засуджених, які стали на шлях виправлення, слід розуміти застосування насильства або погрози застосування насильства з метою примусити їх відмовитися від сумнісного ставлення до праці, дотримання правил режиму, а також учинення таких же дій із помсти за виконання суспільних обов'язків по зміцненню дисципліни і порядку у виправно-трудовій установі. Тероризуван-

ням слід також вважати глум або знущання над засудженими з метою залякування і перешкоджання виконанню покарання [3, с.607].

Вбачається, що варто цілком погодитися з трактуванням Пленуму в тій частині, коли під тероризуванням розуміється вчинення насильницьких та інших дій (глум, знущання) як засобів залякування засуджених, які стали на шлях виправлення з метою їх спонукання до відмови від законотривної поведінки. У той же час викликає сумнів беззастережне віднесення до тероризування вчинення таких же дій із помсти за виконання потерпілим суспільних обов'язків, оскільки в тих випадках, коли цільова спрямованість вичерпується самим актом насильства або іншої дії, тероризування відсутнє, тому що на залякування і подальший розвиток подій, що виражається у зміні поведінки потерпілих або інших осіб, винний не розраховує. Інша справа, якщо акт помсти не є самоціллю, а слугує ніби в повчання іншим, виступає як засіб їх залякування, і це охоплюється наміром винного й усвідомлюється оточуючими.

Сутність тероризування зводиться, у першу чергу, до залякування, переслідування, створення обстановки страху, але не у розумінні звичайного залякування злочинцем жертви під час вчинення злочину з метою полегшення його вчинення і не в якості стану страху, що створився об'єктивно і виникає в людей при наявності серії тих або інших насильницьких злочинів, які набули широкого розголосу (наприклад, виникнення обстановки страху в тому або іншому населеному пункті в результаті дій маніяка-вбивці, маніяка-насильника, зухвалої банди і т.д., стосовно яких у повсякденній мові нерідко вживаються такі позначення, як «такі, що тероризують населення»). Яким би тяжким не був злочин і якого б суспільного резонансу він не набув, дії особи, яка його вчинила, не можуть бути кваліфіковані як «тероризування» у власному розумінні цього поняття, якщо вчинені під час даного злочину насильницькі або інші дії були самоціллю, або ж стан страху виник у результаті вчиненого діяння, незалежно від намірів самого винного. Тому іншою сутнісною ознакою тероризування є прагнення за рахунок створення обстановки страху впливати, спонукати. Однак на відміну від злочинів терористичної спрямованості застрашливий вплив при вчиненні цих злочинів може надаватися не тільки за допомогою насильства або погрози насильством, але і за допомогою ненасильницьких дій або погроз такими (розповсюдження відомостей, обмеження прав або законних інтересів, вилучення майна), і обстановка страху створюється не на загальносоціальному, а на індивідуальному або вузькогруповому рівні, причому з явним прагненням залишитися якомога менш помітним і не набути широкого розголосу.

Тероризм, злочини терористичної спрямованості і злочини з ознаками тероризування належать до категорії складних злочинів, в яких одна дія (бездіяльність), спрямована на залякування, має допоміжне значення стосовно основної дії – спонукання до виконання вимог, виступаючи певним засобом основної дії. При цьому злочини терористичної спрямованості відрізняються від інших злочинів з ознаками тероризування тим, що тут існує складність допоміжної дії, обумовлена наявністю двох рівнів заляку-

вання. При вчиненні інших злочинів з ознаками тероризування застрашливий вплив справляється безпосередньо на тих осіб, від яких залежить виконання вимог винних, і не торкається інтересів тих, хто не має взагалі відношення до конфлікту. На відміну від цього при вчиненні терористичних діянь застрашливий вплив на тих, від кого залежить прийняття або неприйняття вигідного терористам рішення, справляється за допомогою застрашливого впливу на населення або якусь його частину, тобто за допомогою залякування значної маси людей, які не мають ніякого відношення до сутності того, що відбувається.

Тероризм, терористичний акт та інші злочини з ознаками тероризування слід відрізняти від політичних убивств і вбивств «на замовлення». Якщо убивство терористичної спрямованості слугує засобом створення обстановки страху, напруженості й одночасно засобом впливу на третіх осіб, то політичне вбивство або вбивство «на замовлення» без елементів тероризування є засобом вирішення певних питань самим фактом його вчинення; тут немає необхідності у спонуканні когось до чогось, усе вирішується в результаті самого настання наслідку.

Список літератури: 1. Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений. 2-е изд., перераб. и дополн. М., 1999. 2. Емельянов В. К вопросу о создании унифицированного понятийного аппарата в антитеррористическом законодательстве // Мировое сообщество против глобализации преступности и терроризма. М., 2002. 3. Кримінальний кодекс України. Постанови Пленуму Верховного Суду України із загальних питань судової діяльності та в кримінальних справах / Відп. ред. В.Т. Маляренко. К., 1999.

Надійшла до редколегії 20.05.02

В.Я. Настюк

ЗАГАЛЬНІ УМОВИ ЕФЕКТИВНОЇ ДІЇ МИТНО-ПРАВОВИХ НОРМ

Ефективність дії норм митного права залежить від певних об'єктивних і суб'єктивних умов, які стосуються як самого права, так і сфери його реалізації. Будь-яка митно-правова норма створюється і діє не «в порожнечі», а в реальній сукупності суспільних відносин, на основі і в рамках існуючого суспільного буття й суспільної свідомості стосовно зовнішньоекономічних процесів. Характер взаємозв'язків митно-правової норми з різними сторонами цих явищ і визначає ті умови, які забезпечують ефективність її дії. Ці умови можна розглядати з різних точок зору, аналізувати в різних аспектах.

З точки зору митної політики основною умовою ефективної дії митно-правової норми слід вважати її відповідність інтересам держави, суспільства, окремих учасників зовнішньоекономічної діяльності і громадян. Така відповідність притаманна більшості нормам Митного кодексу України, які адекватно віддзеркалюють реалії економічного й суспільно-політичного життя нашої держави, міжнародних митних зв'язків України, сучасне становище і роль митної служби в системі органів виконавчої влади.

Можна виділити більш вузькі організаційні елементи ефективної дії норм митного права, що виявляються у процесі функціонування системи